

Polak, Wojciech

Anonimowy memoriał w sprawie wyprawy na Moskwę w 1609 r. z dawnego Archiwum Królewskiego

---

Przegląd Historyczny 89/3, 403-406

1998

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

WOJCIECH POLAK

Anonimowy memoriał w sprawie wyprawy na Moskwę w 1609 r. z dawnego Archiwum Królewskiego

Opublikowany poniżej memoriał znajduje się obecnie w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem. Wchodzi w skład zespołu Herzogliches Briefarchiv, będącego częścią dawnego Archiwum Królewskiego. Teczka w której odnaleziono memoriał (sygn. HBA B2 411), według oznaczenia na metryczce i w inwentarzu, zawiera materiały dotyczące stosunków Prus Książęcych z Polską w latach 1600-1603. Omawiany dokument to kopia, sporządzona na jednej kartce, pozbawiona tytułu, daty i podpisu, prawdopodobnie fragmentaryczna. Do wspomnianej teczki trafiła ona zapewne w sposób przypadkowy.

Prawdziwa data powstania memoriału to lato (najpewniej lipiec) 1609. Tekst ten wiąże się ściśle z przygotowywaną intensywnie od zimy tegoż roku wyprawą Zygmunta III na Moskwę. Opinia szlachecka była mocno podzielona w kwestii, czy warto decydować się na interwencję w Państwie Moskiewskim. Znajdowało to m.in. wyraz w twórczości publicystycznej i literackiej¹. Omawiany memoriał napisany został przez gorącego zwolennika wyprawy na wschód. Autor kierował go do doradców królewskich, którzy odradzali Zygmuntowi III tę ekspedycję (skądinąd wiemy, że sporo wątpliwości miał nawet hetman Stanisław Żółkiewski)². Z dramatycznego tonu dokumentu można by wnioskować, że pod wpływem ich argumentów król zaczął się wahać co do celowości wyruszenia na Moskwę. Nie można całkowicie wykluczyć, że Zygmunt III przeżywał jakieś rozterki na tym tle latem 1609 r. Wszystko jednak wskazuje na to, że podjęta przez króla w marcu 1609 r. decyzja o wyprawie była już ostateczna³. Memoriał był więc raczej reakcją na niesprawdzone pogłoski o chęci wycofania się Zygmunta z planu interwencji w Moskwie. Pismo składa się z wielu retorycznych pytań, ukazujących szkody, jakie przyniosłoby porzucenie projektów moskiewskich przez monarchę.

---

¹ Zob.: J. Maciszewski, *Polska a Moskwa, 1603-1618. Opinie i stanowiska szlachty polskiej*, Warszawa 1968, s. 170-178, 185-189; W. Czaplinski, *Propaganda w służbie wielkich planów politycznych*, [w:] *O Polsce siedemnastowiecznej. Problemy i sprawy*, Warszawa 1966; W. Polak, *O Kreml i Smoleńszczyznę. Polityka Rzeczypospolitej wobec Moskwy w latach 1607-1612*, Toruń 1995, s. 91-97.

² Zob. np. A. Prochaska, *Hetman Stanisław Żółkiewski*, Warszawa 1927, s. 76; W. Polak, op.cit., s. 90.

³ W. Polak, op.cit., s. 87 n.

Autor memoriału starał się przede wszystkim wskazać, że wycofanie się z wyprawy na wschód godziłoby w autorytet króla. Byłaby to kompromitacja wobec całego świata, który został już poinformowany o planach interwencji. Obniżyłoby to też autorytet monarchy na forum wewnętrznym. Przecież kwestia wyprawy wysuwana była przez króla podczas obrad sejmików przedsejmowych (w grudniu 1608 r.), a następnie na forum sejmu rozpoczętego w styczniu 1609 r.⁴ Autor podkreśla, że sejm bez sprzeciwu uchwalił wyprawę na Moskwę. Tu zaznaczyć należy, iż opinia ta była przesadzona. O interwencji na wschodzie mówiono tylko w czasie wotów senatorskich podczas otwarcia sejmu, a potem w czasie obrad izby senatorskiej. W izbie poselskiej tematu tego nie poruszano. Wojna nie miała sankcji sejmowej, choć postowie w istocie milcząco ją zaakceptowali, a senatorowie w większości poparli⁵.

Wycofując się ze swoich planów wschodnich, król musiałby także zrezygnować z deklaracji ogłoszonych w uniwersałach zwołujących sejmiki relacyjne (wydanych 19 marca 1609)⁶ oraz zawartych w tzw. Deklaracji Lubelskiej, ogłoszonej przed senatorami i trybunałem koronnym w czerwcu 1609 r.⁷ W dokumentach tych Zygmunt III oświadczył, że rozpoczyna wojnę tylko dla pożytku Rzeczypospolitej, a nie w celu zrealizowania swoich prywatnych lub dynastycznych celów. Rezygnacja z wojny skrzywdziłaby także żołnierzy, którzy na rozkaz króla zgromadzili się już pod Orszą, ponosząc koszty takiej koncentracji.

Autor memoriału podkreślał także, że grzechem byłoby zlekceważenie tak wielkiej okazji do związania Moskwy z Rzeczpospolitą. Zwłaszcza, że bez względu na to, czy w wyniku rozwoju wypadków na tronie utrzyma się car Wasyl Szujski, czy też obejmie go popierany przez polskich awanturników Dymitr II Samozwaniec, Moskwa będzie wroga w stosunku do Rzeczypospolitej. Poza tym w wypadku przegranej Dymitra, oddziały popierających go obywateli Rzeczypospolitej wtargną w głąb kraju i zdestabilizują go.

Anonimowy autor zauważył także, że w razie rezygnacji z wyprawy zmobilizowane już wojska będą czyniły szkody w kraju. Jeżeli zaś skieruje się je do Inflant, przyniesie to mały zysk, gdyż Szwedzi uciekną „jak kaczka na morze”. Ten ostatni argument jest tak niepoważny, że aż humorystyczny, ale autor przedstawił go z całym przekonaniem.

Opublikowany poniżej memoriał jest ciekawym źródłem do badania stosunku szlachty polskiej do interwencji w Moskwie za Zygmunta III. Wskazuje on wyraźnie na fakt, że część szlachty, z rozlicznych przyczyn (wymienionych w tekście), uważała taką interwencję za celową. Było to na pewno spowodowane propagandą dworu. Sporą rolę w kształtowaniu opinii poszczególnych przedstawicieli stanu szlacheckiego wobec interwencji na wschodzie odgrywała jednak także wnikliwa, własna refleksja polityczna.

⁴ Tamże, s. 64-74.

⁵ Tamże, s. 74.

⁶ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego t. I; 1572-1632*, cz. 1: 1572-1616, wyd. W. D o r z a c z e k, Poznań 1962, s. 391.

⁷ Deklaracja Króla Jego Mości z strony ekspedycji moskiewskiej w Lublinie przez JM Pana Podkanclerzego koronnego uczyniona wobec senatu i trybunału koronnego, Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu, rkps 33, k. 23; Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, rkps 12 804, k. 111-114.

Pismo, które opublikowano poniżej, trafiło na dwór królewiecki najprawdopodobniej jako załącznik do listu. W wieku XVII było powszechnym zwyczajem kopiowanie ciekawych dokumentów, pism, utworów literackich i dołączanie ich do wysyłanej korespondencji. W Archiwum Królewieckim, wśród najrozmaitszych listów Polaków, zachowało się też nieco innych odpisów dotyczących wojny z Moskwą, rozpoczętej w 1609 r. Świadczy to o zainteresowaniu radców Księstwa i elektora Jana Zygmunta (sprawującego od lipca 1609 r. kuratelę nad chorym umysłowo księciem Albrechtem Fryderykiem) polityką Rzeczypospolitej na wschodzie. Jan Zygmunt analizował zapewne polskie zaangażowanie w Państwie Moskiewskim pod kątem jego wpływu na swoje starania i uzyskanie nadania lenna pruskiego⁸.

Niniejsze wydawnictwo przygotowano na podstawie „Instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych od połowy XVI do XIX wieku”, opracowanej przez Komisję Historyczną Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie⁹.

Or. nieznan.

Kop.: Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem, Herzogliches Briefarchiv (HBA), B2 411. Dokument na karcie papierowej o wymiarach: 32,2 cm (wysokość), 19,8 cm (szerokość). Karta pogięta, z widocznymi śladami złożenia na czworo (wzdłuż krótszego boku). Atrament czarny, nieco wypłowiasty. Pismo humanistyczne, czytelne. Ogólny stan zachowania dobry.

Kiedy prywatni ludzie przyjacielowi radzą, mają pokazać każdej sprawie *utilitatem et honestatem*, bo to jest *consilium* doskonałe, które to oboje *evidenter* pokaże, przy tej, do której prowadzi, sprawę. Monarchom zasię i królom radzać jaką imprezę patrzeć każdy ma, jeśli to do czego radzi, albo czego odradza jest *majestatis vel boni publici*. Bo na to dwoje oko król mieć ma, aby *levitate maiestatem* nie zelżeł, dla powagi swoi a *bonum publicum* nie opuszczał, dla miłości poddanych.

Niechajże kto pokaże, jeśli to jest *majestatis*, wzięwszy przed się imprezę taką, na którą świat patrzy i już wszędy głosi, tak ją lekko opuścić i zaniechać?

Jeśli to jest *majestatis*, proponowawszy na sejmiki, powtórzywszy na sejmie¹, deklarowawszy się *in senatu*, ba, zawarszy zgoła, niemiawszy żadnych *contradicty*, tak łączno to zaś odmienić?

Jeśli to jest *majestatis*, uniwersałami na sejmiki *pro 8 Aprilis* albo później naznaczone, *per litteras* obwieściwszy wyjazd swój po Koronie, deklarowawszy znowu w Lublinie trybunałowi i senatorom *directe*, że nie swej jakiej prywatnie, ale Rzeczypospolitej sławie i dobremu jej gwoli i to się dzieje², tak snadnie, że się cofać zamyśli i deklarację swoje?

⁸ Zob.: B. Janiszewska-Mincer, F. Mincer, *Rzeczpospolita Polska a Prusy Księżęce w latach 1598-1621. Sprawa sukcesji brandenburskiej*, Warszawa 1988, s. 180-182.

⁹ Kraków 1953.

¹ Chodzi o sejmiki przedsejmowe (które odbyły się w grudniu 1608 r.) i sejm walny Rzeczypospolitej rozpoczęty 18 stycznia 1609 w Warszawie, zob. Wstęp.

² Uniwersał zwołujący sejmiki relacyjne wydany został 19 marca 1609. Tzw. Deklaracja Lubelska ogłoszona została przed senatorami i trybunałem koronnym w czerwcu 1609 r., zob. Wstęp.

Jeśli to jest *majestatis* naznaczywszy popis wojska pod Orszą³, kiwać żołnierzom jako rękawicą (a tekiem jeszcze, co się do Inflant zaciągał boi)⁴ w inszą stronę i uczyniwszy tak wielki nakład tak go opuścić i zaniedbać bez przyczyny?

Więc zasię jeśli to jest *boni publici, occasione rei bene gerendae*, opuścić a nie starać się o to, czego tak wielkie nadzieje ludzie wielcy czynią i podają?

Jeśli to jest *boni publici* czekać *in visceribus regni*, którejkolwiek z tamtych dwu potężnością, bo tego obiecywać sobie trudno, aby ktokolwiek się na stolicy osiadzie, nas nie miał potężnie *adorire*?

Jeśli to jest *boni publici* tę gromadę, która jest przy impostorze⁵ (jeśli ją stamtąd wyżoną⁶), wobec wiedzieć *grassari per provincias regni* i wznawiać tumulty, niżli ją *redigere in ordinem aliquem* w cudzem państwie?

Jeśli to jest *boni publici*, zwiódzsy tak wielkie wojsko, nie wynieść go z państwa na szkodę raczej nieprzyjacielskiej, niżli swojej ziemi? Bo rozpuściwszy je, dwoja szkoda i mieska i włości. Obróciwszy do Inflant ciężkość głodny prowincy a niepewny zysk z nieprzyjaciela tamtego, który największemu wojsku łącno jako kaczka na morze ustąpi, czego wszak są przykłady.

³ Orsza — miasto będące centrum powiatu, w województwie witebskim. Ważna twierdza na pograniczu z Państwem Moskiewskim. Przed kampanią moskiewską 1609 r. miejsce koncentracji wojsk polskich.

⁴ Sens umieszczonego w nawiasie fragmentu tego zdania jest niejasny.

⁵ Impostorem nazywano w Polsce Dymitra II Samozwańca.

⁶ Wyżoną — tu: usuną.

MATERIALS

**W. Polak — The anonymous material concerning to the Polish-Russian war in 1609
from the former Königsberg Archive**

The author presents the anonymous memorial written in summer 1609, deposited in the Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem. The author of the source supports the idea of the attack against Moscow. W. Polak underlines that the Prussian archives contents a big number of practically unknown documents concernings to the history of Poland.

**A. Massalski — A secret report of Pavel Mukhanov for minister Avram Sergejevich Norov
of 1856: A contribution to the history of Polish education during the period 1831-1863**

The author discusses a report of the superintendent of education of the Warsaw District containing personality profiles of secondary school teachers in the Kingdom of Poland. Many of them were Russians and some did not have the necessary pedagogical qualifications. The Polish teachers are criticized for an inadequate command of Russian. In the superintendent's opinion the professional inadequacies of the teachers, especially the Russians, ran against the plans of Russification of the school system in the Kingdom of Poland.

**J. Kancewicz — The Russian liberal democrats' views on the Polish question as expressed
on the occasion of Adam Mickiewicz's One Hundredth Birthday**

The author presents a secret police informer's report on a meeting of Polish and Russian writers and journalists held on 8 January 1899 in St. Petersburg on the occasion of Adam Mickiewicz's one hundredth birthday. The report, which can be found at the State Archives of the Russian Federation in Moscow, reveals a highly critical attitude of the Russian liberal-democratic community toward the tsarist regime and the appeal to these two groups of the idea of Polish-Russian reconciliation that could be enhanced by increased cultural contacts.

MISCELLANEA

T.W. Lange — Polish authorities and the Maltese Order 1920-1932

The article covers the relations between the Polish state and the Sovereign Order of Malta in the inter-war period. The Order was represented in Poland by The Association of the Polish Knights of Malta, founded in 1920 and officially recognised by the Grand Magistry in Rome in 1927. After that acknowledgement the Association, led by Count Bogdan Hutten-Czapski, notified the Polish authorities of its existence and began to make intense efforts to gain official recognition of the Sovereign Order by the Polish state. These efforts culminated in an official invitation of the Association to the Royal Castle in Warsaw in 1928, where its representatives were received by President Mościcki. Two years later (February 22, 1930) the next step was taken: the President and Marshall Piłsudski were made Honorary Bailiffs of the Order and thus formally became its members. The Foreign Minister Zaleski was also honoured with a Maltese Cross, albeit of a lower class. In